

ди, пошто хришћански идентитет није дат, него задат. Тек у испуњавању онога што се налаже у Библији гради се хришћански идентитет, како се то нпр. јасно види у Христовој Беседи на гори. Стога се Божја деца не руководе оним што је „остварљиво“, већ искључиво радосном вешћу Писма (стр. 225).

Књига је изузетно инспиративна и подстицајна за све врсте теолошких дискусија заснованих на Библији. Показало се да је принцип *sola scriptura* много шири и обухватнији, него што се то обично сматра. Овај принцип ни

у ком случају не одбацује Предање, нити црквену димензију свETOписамског текста, већ представља заједничко убеђење све три конфесије да „само Писмо, као обавезујућа инстанца Божје речи, поседује снагу да различитим хришћанским конфесијама подари радостан и охрабрујући темељ“ (стр. 3).

*Предраг Драготиновић
(pdragutinovic@bfspc.bg.ac.rs)*

*Православни богословски факултет
Универзитета у Београду*

□

УДК / UDC: 75.052(497.11 Сопoћани)(049.32)
271.222(497.11)-523.6-526.62(049.32)
726:271.222(497.11)(049.32)

Теолошки погледи / Theological Views
Година / Volume LV
Број / Issue 3/2022,
стр. / pp. 545-550.

DOI: <https://doi.org/10.46825/tv/2022-3-545-550>

Бранислав Тодић, *Фреске манастира Сопoћани*

Превод на енглески Миљана Протић ; фотографије Јован Милинов и др.

Збирка „Светска баштина у Србији“

Нови Сад: Платонеум д. о. о., 2021.

300 стр. ; илустр. ; 30 cm

ISBN 978-86-82142-00-3

Манастир Сопoћане не треба особито представљати. Значај и монументалност сликарства ово-

га манастира познати су домаћој и страној научној јавности и били су предмет више истражи-

вачких радова и монографија. У књизи *Фреске манастира Сопоћана* сабране су стручне студије које представљају резултате вишегодишњег истраживања сопоћанске светиње од стране професора др Бранислава Тодића. Приликом припреме ове књиге, аутор је првенствено одабрао радове који се тичу сликарства у манастирском католикону, а који су заправо наставак већ покренутих истраживања или пак мењају досадашња мишљења о живопису Сопоћана. Циљ овога издања, према поменутом аутору, није монографска обрада споменика него проширење разматрања неких раније отворених питања и слојева сопоћанских фресака. Истовремено, треба истаћи да су четири рада у овој књизи, од укупно десет садржаних студија, штампани и раније, па будући да су издржали пробу времена, објављени су у изворном облику са минималним изменама. Учињене допуне инициране су с једне стране консултовањем садржине најновије литературе, и то искључиво уколико представља битне податке, или пак, с друге стране, предочава нова тумачења која непосредно укључују и неке од извора који нису били доступни аутору у време писања дотичних студија. Књига садржи и изванредне илустро-

ване прилоге који се тичу спољашњег изгледа и фрескописа манастира Сопоћана. Квалитет ових илустрација битно разликује и истиче ову студију у односу на све претходно публиковане сличне подухвате.

Књига започиње *Краћком историјом манастира Сопоћана* (стр. 19–46). Досада су већ писане сличне студије, али су биле умногоме сажете или преоптерећене општим хипотезама аутора које су замагљивале или недовољно јасно приказивале историју манастира. Разлог писања ове кратке историје садржан је у потреби да се читаоцима приближи време настанка манастира, потом да се разлуче сликани слојеви у цркви који су тесно повезани са историјом, као и да се данашњи изглед фресака објасни сходно стању у коме се манастир налазио током неколико последњих векова. Историја је изложена сажето, јасно и прегледно, без сувишних коментара и опширних дигресија.

Уводну студију о сликарству манастира чини поглавље *Монуменална српска уметност XIII века* (стр. 47–64). У овом делу књиге аутор контекстуализује време осликавања манастира Сопоћана, те представља уметност XIII столећа која је изнедрила и сопоћанске фреске. Нагласак је стављен на

континуитет уметничког стварања највиших домета које су реализовали дотадашњи владари династије Немањића, а који су познавали и усвајали висока естетска мерила најбољих фрескописаца тадашњих времена. Они су ту уметност не само примали, него и распространили и оплеменили је својим захтевима и темама, остављајући према ауторовом запажању путоказ следећим генерацијама.

Поглавље *Сликарство Сопоћана* (стр. 65–126) на посебан начин и са особитом пажњом обухвата живопис припрате и параклиса храма, те њихову иконографију и уметничке одлике. Закључује се да су неке фреске у њима врло блиске сликарству наоса и да су их највероватније извели помоћници најбољих сопоћанских сликара. Када се говори о сликарству наоса и олтара, судови ранијих истраживача о овој теми су у највећој мери прихватљиви и данас.

Ктитору Сопоћана посвећена је нарочита студија названа *Светшородни краљ Урош* (стр. 127–148). Тим поводом се преиспитује већ раније уочени посебан однос владара према светим прецима. Најпре је разматран мотив поручивања *Жишија Светиої Саве* од хиландарског јеромонаха Доментијана, као и наручивање новог *Жишија*

Светиої Симеона. Аутор закључује да је то учињено са циљем да се култови Светог Саве и Светог Симеона узведу у ред општепризнатих светих. Краљ Урош је двојци својих предака посветио и параклисе у сопоћанском католикону, у којима су насликани циклуси из њихових житија.

Изградња манастира текла је под будним надзором првог сопоћанског игумана. Игуман је, изузев надзирања грађевинских радова, утицао и на распоред фресака у храму, а понајпре оних које су окруживале игуманов трон. О томе нам убедљиво сведочи поглавље *О првом игуману Сопоћана* (стр. 149–158). Сопоћански игуман је био човек несумњивих заслуга, због чега је и сахрањен у храму и гроб му је постављен на јужном зиду југозападног дела припрате, при чему је био обележен саркофагом. Само место и начин сахране указивали су на то да је први сопоћански игуман био способан и угледан, а вероватно и у родбинској вези са ктитором краљем Урошем. На основу сликарског програма који непосредно окружује игуманов трон, аутор закључује да се први сопоћански игуман, досада непознатог имена, највероватније звао Јован.

У студији *Ајосџол Андреј и српски архиепископи на фреска-*

ма Сопоћана (стр. 159–182) приказане су појединости и проблеми који су везани за датовање сопоћанског фрескописа. На основу осликавања апостола Андреја на истакнутим местима у олтару, у темама везаним за оснивање Цркве Христове, као и укључивања портрета прве тројице српских архиепископа у приказ *Службе архијереја*, аутор закључује да су Сопоћани били осликани у време Лионске уније, и то у последњим годинама владавине краља Уроша, између 1272. и 1276. године. У припрати храма, на источном зиду приказано је свих Седам васељенских сабора. Овој

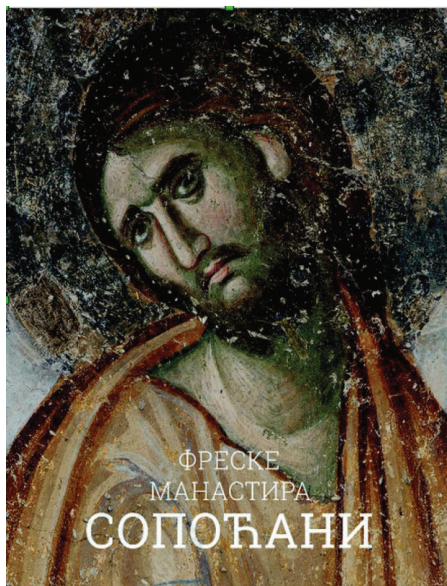
целини придружени су и Сабор Светог Симеона и Стефана Првовенчаног, чиме је јасно исказана приврженост Српске Цркве и државе древном предању и учењу Једне Свете, Саборне и Апостолске Цркве.

Као особито драгоцену, треба истаћи студију *Утицај бојослужења на сликани про-*

грам припреме (стр. 183–202). Текст је посвећен проучавању утицаја богослужења на програм, а у мањој мери и на иконографију фресака у припрати. Теме фресака на зидовима припрате Сопоћана биране су, према мишљењу професора Тодића, под утицајем богослужења које је савршавано током претпразништва Божића и у

данима Свете Четрдесетнице, сходно поретку Евергетидског типика. Управо на основу тих последовања, биране су теме које су у одређеним секвенцама излагале домострој спасења, почев од његове старозаветне припреме и Христовог оваплоћења (*Лоза Јесејева*), преко

Христове жртве и установљења божанствене Евхаристије (*Тајна Вечера*) до *Страшног суда*, са порукама како се до коначног спасења стиже непорочним животом и непомућеним чувањем вере, што је у Сопоћанима изражено кроз осликавање праведног Јосифа и помињањих Васељенских сабора.

Изучавање сликарског програма припрате везује се и за циклус старозаветног праведника Јосифа, што је нарочито приказано у студији *Јосиф Прекрасни у сшаровизантијском сликарству* (стр. 203–216). Ова тема разматрана је у ширем контексту представа праведног Јосифа у византијској уметности. Утврђено је да су на избор и изглед циклуса у Сопоћанима, на пресудан начин утицале беседе Светог Јефрема Сирина, то јест његово *Слово о Јосифу Прекрасном* и беседа Светог Јована Златоустог *О односу Јосифа и Пејшефријеве жене*, које су биле читане на Велики понедељак. Такође је очигледан утицај и химнографије која је произношена у *Недељи праошца*. Јосиф је у тим беседама приказан као узорни праведник и старозаветни праобраз Христа, што је аутора посебно определило за тумачење овог циклуса. Старозаветни Јосиф на фрескама Сопоћана није слика идеалног владара нити епископа, него икона праведника који је избегао грех и постао пример чистоте и прави образац Христа, како уосталом и сведоче речи трипеснеца Светог Андреја Критског. Јосиф је само у том смислу могао бити узор владарима, епископима и вернима, па и самом ктитору Сопоћана краљу Урошу I.

У расправи *Сопоћани у време краља Стефана Драгутина* (стр. 217–234) аутор анализира последице политичког преврата 1276. године, које су утицале на још једну фазу фрескописања манастира Сопоћана. Наведени преврат се, наиме, одразио на промену појединости у сликаном програму. Следствено, засигурно је на захтев краља Драгутина обијена ктиторска композиција у Сопоћанима и насликана нова, проширена ликовима предака, на којој су осим ктитора Уроша I, приказани Свети Симеон и Свети Стефан Првовенчани. На композицији су насликани и краљ Драгутин и његов млађи брат Милутин. Такође, дошло је и до уклањања фресака на северном зиду и уклоњен је портрет архиепископа Јоаникија, који је у смутним временима ускратио благослов новом краљу. На месту бившег портрета архиепископа, насликана је фигура Светог Теодора Тирона.

Последње поглавље у књизи носи наслов *Краљица Јелена и Сопоћани* (стр. 235–252). Аутор у овоме делу књиге настоји да сведе на праву меру улогу краљице Јелене у погледу изградње и уређења задужбине њенога мужа, краља Стефана Уроша, будући да се у литератури срећу претпоставке да је она учествовала у подизању и

осликавању храма. Аутор најпре испитује два краљичина портрета у породичним сликама на првом слоју живописа, а потом доказује да се ангажовање краљице Јелене око Сопоћана везује за време после смрти њеног супруга и доба доласка на престо краља Милутина. Управо на њену иницијативу су пренете мошти архиепископа Јоаникија из области Пилота у Сопоћане и положене у гробницу са саркофагом која се налази на северној страни западног травеја наоса сопоћанске цркве, наспрам гробнице краља Уроша. Краљица Јелена је после 1282. године даровала манастиру једну скупоцену ставротеку од злата и драгог камена у облику двоструког крста. Она је такође учествовала у проширивању храма и била је ктитор једнога или оба параклиса који су образовани после 1276. године на бочним странама наоса. То су уједно били и последњи радови изведени на цркви током XIII столећа. Само један век касније, у време Урошевог и Јелениног прауника краља Стефана Душана а можда и благодарећи

његовој ктиторској делатности, католикону је, према професору Тодићу, дограђен ексонартекс с кулом-звоником, који је живописан 1343. године.

Књига *Фреске манастира Сопоћана* представља драгоцену истраживачку дело које се одликује минуциозним приказивањем извора и аналитичким увидом у најрелевантније наслове досадашње литературе. Аутор својом проницљивошћу и марљивошћу допуњује неке од ранијих исказа и утврђује нова изходишта и закључке. Узимајући у обзир садржај и изузетну вредност резултата књига, исту треба свесрдно препоручити будућим читаоцима која својим интердисциплинарним приступом указује на ширу перспективу разумевања многоструко значајног живописа манастира Сопоћана.

Ђакон Никола Ж. Лукић
(nlukic@bfspc.bg.ac.rs)

Православни богословски факултет
Универзитета у Београду

□